

Duurzaam beleggen in veiligheid

Onno de Lange

Institutionele beleggers zoals pensioenfondsen, verzekeraars en vermogensbeheerders beleggen wereldwijd. Dat doen zij om zowel hun risico's te spreiden als om de kansen op goede rendementen te verbeteren. De wereld is echter veranderd sinds de uitbraak van de Covid-19 pandemie in 2020 en de Russische inval in Oekraïne begin 2022. Globalisering is sindsdien sterk afgenomen.

Staten zetten de economische verbondenheid tussen landen in als wapen. Zware internationale economische sancties tegen Rusland, zoals het sluiten van toegang tot het wereldwijde betalingssysteem SWIFT en tot de Amerikaanse dollar, zijn twee voorbeelden hiervan. Economische oorlogvoering en protectionisme zijn echter niet genoeg om strategische infrastructuur te beschermen. Zoals blijkt uit de publicatie *Strategic Compass Of The European Union* (2021), beoogt de Europese Unie (EU) de veiligheid van het blok te beschermen via defensie. Recent deed Minister Ollongren (D66) van Defensie een oproep aan pensioenfondsen, verzekeraars en banken om de Nederlandse defensiesector niet langer uit te sluiten als onderdeel van hun duurzaamheidsbeleid.

Naast defensie is energie een voorwaarde voor veiligheid. We zien nu hoe de bestaanszekerheid van vele burgers in de EU onder druk staat als gevolg van de energiecrisis. Bakkerijen en kasgroentebedrijven sluiten noodgedwongen de deuren, en particulieren ondervinden in toenemende mate de gevolgen van hoge energierekeningen. Zo belangrijk is de energiesector – in het bijzonder de fossiele energiesector – voor een veilige, stabiele EU.

Dit artikel licht toe waarom juist beleggen in veiligheid op gebied van defensie en (fossiele) energie past bij het thema “duurzaamheid”.

Aan de orde komen het risico dat de internationale veiligheid onder druk komt te staan als gevolg van Europese wetgeving op gebied van duurzaamheid, en een aantal karakteristieken van beleggen in veiligheidsprojecten.

EEN VEILIGE TOEKOMST

Institutionele beleggers die besluiten om duurzaam te beleggen, doen dat vaak omdat hun deelnemers respectievelijk polis-houders zich zorgen zeggen te maken over de leefbaarheid in de komende twintig of dertig jaar als gevolg van klimaatverandering. Zij willen dat volgende generaties *veilig* kunnen opgroeien.

Ook beleidsmakers op internationaal niveau, zoals de Europese Commissie, de Europese Investeringsbank en de Europese

Centrale Bank wensen een *veilige* toekomst zeker te stellen. Dat doen zij door financiële markten en bedrijven via wet- en regelgeving te sturen om hun activiteiten klimaat- en milieuvriendelijker te maken.

Een veilige toekomst kan alleen zeker worden gesteld als aan twee voorwaarden wordt voldaan:

- (i) er moet voldoende energie zijn voor de wensen van een moderne maatschappij, zoals gezond en betaalbaar voedsel, uitstekende medische zorg, en materiële en geestelijke welvaart; en
- (ii) de maatschappij moet zich kunnen verdedigen tegen externe bedreigingen.

Met de grote nadruk van (internationale) beleidsmakers om via wet- en regelgeving de uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen terug te dringen in een poging klimaatverandering te

mr. Onno de Lange RPB
Secretaris, IVP – Instituut voor Pensioeneducatie

beperken en het milieu te helpen, ontstaat echter het risico dat ze de belangrijkste voorwaarden voor een veilige en inclusieve samenleving uit het oog verliezen, namelijk toegang tot adequate energie en defensie.

GEVOLGEN VAN OVERHEIDSBELEID

MILIEU

In het streven naar beperking van de opwarming van de Aarde kwam de Europese Commissie in 2018 met een pakket wetgeving voor de financiële sector met de titel: “Duurzame groei financieren”.¹ In aanvulling daarop adviseerden deskundigen op gebied van *milieu* de Europese Commissie welke activiteiten als duurzaam konden worden gezien. In 2021 kwam daar wetgeving bij die financiële instellingen verplicht om onder meer verantwoording af te leggen over hun duurzaamheidsbeleid.²

EEN VEILIGE TOEKOMST HANGT AF VAN ENERGIE EN VAN DEFENSIE

Als antwoord op de toegenomen wettelijke verplichtingen besloten sommige pensioenfondsen en verzekeraars zowel in Nederland als in andere Europese landen om afscheid te nemen van hun beleggingen in bedrijven die fossiele energie opwekken. Banken besloten op hun beurt om minder activiteiten te financieren van bedrijven die zijn verbonden met fossiele energie. Die activiteiten van deze bedrijven brengen een hoge uitstoot van CO₂ met zich mee. De uitstoot van CO₂ en andere broeikasgassen werd gezien als “bruin” in plaats van “groen”; ze dragen immers volgens het Klimaatakkoord van Parijs³ bij aan opwarming van de Aarde en zijn dus slecht. Er was geen middenweg, zoals tijdelijk meer CO₂-uitstoot toestaan om op de langere termijn die uitstoot juist drastisch te kunnen verminderen, bijvoorbeeld met de bouw van een kerncentrale.

MAATSCHAPPIJ

Een andere groep deskundigen adviseert de Europese Commissie over welke activiteiten *maatschappelijk* gezien als duurzaam worden gekwalificeerd, en welke activiteiten niet. Sommige pensioenfondsen en vermogensbeheerders die een duurzaam beleggingsbeleid voorstaan, zeggen de defensiesector nu al te mijden. Daarmee wordt vooruit gelopen op nader beleid van de Europese Commissie aan de hand van voorstellen van deskundigen. Defensie wordt geassocieerd met “wapens”. Wapens worden geacht niet te passen in een duurzaam beleggingsbeleid omdat wapens kunnen leiden tot doden en gewonden, terwijl een duurzaam beleggingsbeleid is geënt op “een leefbare planeet”.

De voorwaarden voor een duurzame, inclusieve samenleving, namelijk een adequate energievoorziening en adequate verdediging, staan door overheidsbeleid bloot aan enorme risico's. Met de Russische inval in Oekraïne blijkt hoe kwetsbaar

een veilige en inclusieve samenleving is die vooral afhankelijk is van Russisch gas. Mede door de militaire hulp aan Oekraïne is bovendien onze verdediging kwetsbaar geworden. Onze strategische defensievoorraad is niet meer op peil.

Als energie- en defensiebedrijven moeite hebben om aan financiering te komen als gevolg van duurzaamheidswetgeving die van toepassing is op financiële instellingen als pensioenfondsen, verzekeraars, vermogensbeheerders en banken, worden de mogelijkheden van die bedrijven om te innoveren, beperkt. De vraag laat zich dan ook stellen op welke wijze de EU haar energievoorziening en verdediging op peil denkt te kunnen houden.

DE NEDERLANDSE DEFENSIE-INDUSTRIE EN WERKGELEGENHEID

In 2015 verplichtten de landen van de Verenigde Naties (VN) zich om 17 duurzaamheidsdoelen na te streven.⁴ De defensiesector valt in de duurzaamheidsdoelen 8, “economische groei en werkgelegenheid”, en 16, “veilige, inclusieve samenleving”.

In opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) voerde Adviesbureau Berenschot begin 2022 een onderzoek uit naar de omvang en samenstelling van de defensiesector in Nederland.

Het rapport noemt dat er in Nederland circa 150.000 personen voltijd werken in de defensie- en veiligheidssector bij 1.000 bedrijven met een gezamenlijke omzet van circa € 5 miljard: “Het gaat om bedrijven, hun toeleveranciers en kennisinstututen die zich bezighouden met het ontwerpen, ontwikkelen, produceren en in stand houden van het defensiemateriaal (van Marine, Landmacht, Luchtmacht en Marechaussee) en producten gericht op de publieke veiligheidsmarkt, zoals de politie, Europol, AIVD en relevante publieke opsporings- en handhavingsorganisaties, inclusief cyber. De bedrijven zijn hoog technologisch en zeer belangrijk voor het bewerkstelligen van de strategische autonomie.” Interessant voor beleggers is de bevinding dat “de omzet van de defensie- en veiligheidssector stabiel is en stijgt en lijkt ‘anticyclisch’ te zijn”.

ENERGIE EN DEFENSIE ALS VOORWAARDEN VOOR EEN DUURZAME, INCLUSIEVE SAMENLEVING STAAN BLOOT AAN ENORME RISICO'S

Over financiering van de activiteiten in deze sector stelt het rapport: “Bedrijven geven aan dat de Defensie Industrie-Strategie nog onvoldoende wordt omgezet in specifiek beleid en uitvoering met bijbehorende financiering. Bedrijven ervaren het huidige instrumentarium van het Ministerie van EZK als versnipperd en generiek. Er is meer focus nodig en dit vereist

maatwerk. Zorg als ministerie voor ondersteuning in de financiering van projecten.”

Hier ligt een kans voor institutionele beleggers die een anti-cyclische, duurzame (VN-doelen “werkgelegenheid” en “veiligheid”) toevoeging aan hun portefeuille willen geven. Denk aan marineschepen of straaljagers van de Nederlandse Defensie. Van groot belang om de stabiliteit en veiligheid van ons land te bewaren, en in internationale context zoals deelname aan vredesmissies en de NAVO.

In EU-verband is het investeren in veiligheid door institutionele beleggers nog belangrijker. Zuidelijke landen hebben het geld niet om vanuit hun staatsbegroting te investeren in veiligheid. Dat maakt de EU-verdediging kwetsbaar. Private investeerders kunnen de zuidelijke landen hierbij helpen met *financial engineering*.

WAPENS

De terughoudendheid bij institutionele beleggers om te investeren in veiligheid ligt voornamelijk daarin dat zij niet willen worden verbonden met wapens. Dat levert complexe vraagstukken op, zoals de vragen wat allemaal onder ‘wapens’ moet worden verstaan, en waar de grens ligt. Bijvoorbeeld, niemand kijkt er raar van op als een pensioenfonds belegt in het Japanse Mitsubishi, dat wil zeggen: in (elektrische) auto’s. Dit bedrijf ontwikkelt echter ook computerchips. Naast consumentengebruik kunnen chips ook worden gebruikt in wapens, zoals bij de besturing van *drones*. In vergelijkbare zin een belegging in Mercedes Benz. Naast auto’s produceert het bedrijf ook pantserhouwitsers. Toch worden beleggingen in deze bedrijven niet als controversieel gezien, maar een belegging in een marinefregat of een straaljager ligt al moeilijker.

Als beleggen in de defensiesector niet duurzaam is, waar kunnen duurzame beleggers dan nog terecht? Vrijwel elke sector is direct of indirect verbonden aan de defensiesector. Het gaat om technologiebedrijven die actief zijn op het gebied van cyberveiligheid, robotica, kunstmatige intelligentie, of bedrijven die actief zijn in de civiele luchtvaartbranche, scheepbouwers, of batterijfabrikanten. Ook grondstoffen voor groene energie zoals titanium en lithium worden gebruikt in wapens. Toch wordt, ondanks dat die grondstoffen ook worden gebruikt voor wapens, het beleggen in groene energie op basis van titanium en lithium gezien als een vorm van duurzaam beleggen.

Als wapens nodig zijn om een duurzame, inclusieve samenleving zeker te stellen, en de defensiesector produceert die wapens, dan is het logisch dat de defensiesector past in een duurzaam beleggingsbeleid.

VOORDELEN

Als institutionele beleggers in staat worden gesteld te beleggen in defensieprojecten van de overheid, biedt dit verschillende voordelen. De staat kan dan sneller en beter de wenselijke en noodzakelijke investeringen in defensie doen, terwijl de risico’s van de projecten worden beheerst door professionele marktpartijen.

Defensieprojecten hoeven dan niet te worden uitgesteld om budget-, begrotings- of om politieke redenen.

Voor institutionele beleggers bieden defensieprojecten bescherming tegen inflatie én bieden zij een goede mogelijkheid om langlopende verplichtingen te financieren.

Voor de defensiesector zijn institutionele beleggers interessant omdat zij sneller en efficiënter werken dan de centrale overheid, in het bijzonder wat betreft de verschaffing van liquide middelen.

De grootste winnaar is de veiligheid: dankzij investeringen door institutionele beleggers kan de defensiesector zich vol overgave storten op innovatie om voor de lange termijn een veilige en inclusieve samenleving zeker te stellen.

NADELEN

Juist omdat het gaat om internationale veiligheid blijft de overheid een belangrijke rol spelen bij defensieprojecten. Typische risico’s van betrokkenheid van de overheid bij elk type investering, of het nu gaat om infrastructuur, onroerend goed of om veiligheid, zijn trage besluitvorming en veranderingen tijdens aanbestedingsprocedures. Dat zijn risico’s waarmee institutionele beleggers rekening zullen moeten houden.

ENERGIE EN VEILIGHEID

Naast defensie is toegang tot een adequate energievoorziening een basisvoorwaarde om een duurzame, inclusieve samenleving veilig te stellen. Met de introductie van het beleidspakket in de *Green Deal* in 2021⁵ beoogt de EU klimaatneutraal te zijn in 2050. Een belangrijk doel van de *Green Deal* is om de afhankelijkheid te beperken van aardgas, en daarmee van Rusland als de belangrijkste gasleverancier. Voor pensioenfondsen en verzekeraars betekent de *Green Deal* een stimulans om duurzaam te beleggen in hernieuwbare energie, zoals windmolens en zonnepanelen. Dit lost het probleem van de energieveiligheid van de EU echter niet op.

**DE NEDERLANDSE DEFENSIESECTOR
HEEFT EEN OMZET VAN € 5 MILJARD EN
150.000 WERKNEMERS**

Al zou de *Green Deal* in zijn geheel kunnen worden uitgevoerd, dan verplaatst de afhankelijkheid van Russisch gas zich naar onzekere toevoerlijnen voor zeldzame grondstoffen zoals lithium, titanium en kobalt die noodzakelijk zijn bij groene energie technologieën. De EU keert zich dan weliswaar af van Rusland, om zich vervolgens afhankelijk te maken van andere buitenlandse mogendheden, zoals de grootste aanbieder China, alsmede Chili en Congo, die deze grondstoffen leveren voor batterijen, waterstofprojecten en zonnepanelen. Met de verwachte groei aan hernieuwbare energieprojecten als gevolg van het beleidspakket uit de *Green Deal*, wordt de Europese

afhankelijkheid van met name China alleen maar groter. De Covid-19 pandemie liet echter zien hoe gevoelig de internationale aanvoerketen is vanuit een productieland als China.

Met grotere afhankelijkheid van China neemt de EU een groot risico, de verklaringen van de Europese Commissie over het spreiden van import uit verschillende landen ten spijt. China verkeert in een diepe economische crisis. Dit levert interne politieke spanningen op. In China spelen bovendien mensenrechtenkwesaties en geopolitieke aandachtspunten, zoals de gespannen relatie met Taiwan en de pogingen om de Zuid-Chinese Zee te domineren. Dit alles heeft gevolgen voor de internationale aanvoerketen van goederen, waaronder naast grondstoffen voor groene energie ook medicijnen en voedsel. Bovendien steunt de oorlog in Oekraïne argumenten van landen voor meer protectionisme en voor juist minder globalisering met het oog op de daarmee verbonden kwetsbaarheden.

IN EU-VERBAND IS HET INVESTEREN IN VEILIGHEID NOG BELANGRIJKER

Terzijde: mijnbouw is noodzakelijk om zeldzame grondstoffen te delven voor groene energie. Deze sector wordt, net als de defensiesector, vaak uitgesloten van duurzame beleggingen vanwege de negatieve gevolgen voor het milieu zoals ontbossing, energiegebruik en vervuiling, en in sommige gevallen (zoals in China) vanwege de arbeidsomstandigheden van de lokale bevolking die in de mijnen werkt. Eén van de grootste pensioenfondsen ter wereld, dat van de Noorse overheid, sluit beleggingen in mijnbouw uit. Ook mijnbouwbedrijven hebben echter financiering nodig voor hun activiteiten. Als die financiering problematisch wordt door duurzaamheidsbeleid bij banken en institutionele beleggers, kan dat gevolgen hebben voor de stabiele en betaalbare aanvoer van de gezochte groene energie aan de EU, en daarmee voor de energieveiligheid.

De inzet van hernieuwbare energie, zoals uit zon en wind, maakt nog geen 4% uit van de totale energiemix in de EU en ziet enkel op elektriciteit. Er is echter ook energie nodig om vliegtuigen te laten vliegen, containerschepen te laten varen of om de industrie te laten draaien. Windmolenparken en weides voor zonnepanelen zijn bovendien geen efficiënte bronnen: zij nemen grote hoeveelheden land in beslag, hebben een lage opbrengst relatief tot de ruimte die zij innemen en zijn kapitaalintensief. Bovendien zijn zij afhankelijk van door fossiele brandstoffen opgewekte energie, zoals kolencentrales, voor het geval het niet waait, of als de zon niet schijnt (in de nacht).

De realiteit is dat de EU voor ongeveer 75% afhankelijk is van fossiele energie uit kolen, olie en gas, waarvan het merendeel door Rusland wordt geleverd bij gebrek aan bronnen binnen de EU. Fossiele brandstoffen vormen daarmee de basis voor de energieveiligheid van de EU. De Europese Commissie heeft gas

inmiddels dan ook bestempeld als duurzaam, nadat gas eerst als niet-duurzaam was beoordeeld omdat gas een fossiele brandstof is. Deze omzetting van “niet-duurzaam” naar “duurzaam” geldt ook voor kernenergie, een belangrijke aanvulling op energie uit fossiele brandstoffen. Zo poogt de Europese Commissie de energieveiligheid van de EU te bewaren.

VLOEIBAAR AARDGASPROJECTEN

Een voorbeeld van een belegging in een fossiele brandstof die minder uitstoot van CO₂ met zich meebrengt én bijdraagt aan de internationale veiligheid, is vloeibaar aardgas. Deze bron van energie is door de Europese Commissie formeel geïnclassificeerd als duurzaam en valt onder het bereik van de VN Duurzaamheidsdoelen 8 en 16 over “werkgelegenheid”, “inclusieve samenleving” en “veiligheid”. Vloeibaar aardgas levert minder uitstoot van CO₂ dan bijvoorbeeld kolen.

Het gaat om de ombouw van tankers van diesel naar het schonere vloeibaar aardgas, nieuwbouw van havens die geschikt zijn voor vloeibaar aardgas, opslagfaciliteiten, pijpleidingen, de ombouw van kolencentrales naar vloeibaar aardgas en andere projecten. Deze projecten vallen in de categorie van infrastructuur, met lange, vaste en stabiele kasstromen. Het is met het oog op de veiligheid belangrijk dat deze projecten blijvend worden gefinancierd door banken of als belegging worden gezien die past in een duurzaam beleggingsbeleid van institutionele beleggers.

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Defensie en energie vormen de twee basisvoorwaarden voor een veilige, inclusieve samenleving. Ongetwijfeld heeft de Europese Commissie goede bedoelingen met het streven om een groen Europa te realiseren. Dat doet de Europese Commissie met beleid voortvloeiend uit Duurzame groei financieren en de *Green Deal*.

Dit beleid heeft echter tot gevolg dat belangrijke institutionele beleggers zoals pensioenfondsen en verzekeraars zich terugtrekken uit de fossiele energievoorziening en defensie. Deze sectoren vormen de belangrijkste componenten voor een veilige, inclusieve samenleving. In plaats daarvan wordt nu vooral belegd in hernieuwbare energie zoals windmolens, zonnepanelen en waterstof. Defensie wordt gemeden als belegging omdat “wapens” niet in een duurzaam beleggingsbeleid zouden passen.

Onze strategische defensievoorraad is niet meer op niveau door leveringen aan Oekraïne. Noodzakelijke investeringen in bijvoorbeeld kazernes, fregatten en onderzeeërs lopen jaren achter.

Bedrijven in de fossiele energie- en defensiesector dragen met hun activiteiten zorg voor de veiligheid van de EU. Juist dankzij de geborgde veiligheid kan worden nagedacht over belangrijke onderwerpen als opwarming van de Aarde, inclusiviteit en diversiteit. Bedrijven in deze sectoren hebben toegang nodig tot private financiering om te innoveren.

Zonder financiering kunnen bedrijven hun onderzoek niet doen, of geen prototypes maken. Zij zorgen voor veiligheid: de randvoorwaarde om aandacht te kunnen schenken aan belangrijke onderwerpen zoals klimaat. Institutionele beleggers kunnen in deze sectoren beleggen om hun risico's te spreiden en om rendementen te halen. Er is bijna geen duurzamer belegging mogelijk dan beleggen in veiligheid!

Literatuur

- Akkerman, M., 2015, Pensioengeld voor de Joint Strike Fighter, Stichting Stop Wapenhandel, artikel op: https://stopwapenhandel.org/app/uploads/2015/08/pf-jsf-aug2015_0.pdf
- Berenschot N.V., 2022, Rapport Nederlandse defensie- en veiligheid gerelateerde technologische industriële basis. In opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
- China has fully militarized three islands in South China Sea US admiral says, 2022, artikel op: <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/21/china-has-fully-militarized-three-islands-in-south-china-sea-us-admiral-says>
- Der Spiegel, 2022, Wir sind an eine Grenze gekommen. Lambrecht hält Waffenlieferungen aus Bundeswehrbestand kaum noch für möglich", artikel op: <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-krieg-christine-lambrecht-haelt-waffenlieferungen-aus-bundeswehr-bestand-kaum-noch-fuer-moeglich-a-b6d2d3f3-6ed5-4316-b0f2-b28046db272f>
- European Union (EU), 2022, A Strategic Compass for Security and Defence – For a European Union that Protects its Citizens, Values and Interests and Contributes to International Peace and Security, Rapport op: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>
- Hekking, D., en J. Dohmen, 2022, "Nederland moet wapenindustrie durven omarmen", Het Financieel Dagblad, artikel op: <https://fd.nl/politiek/1454095/minister-ollongren-nederland-moet-wapenindustrie-durven-omarmen>
- Marsh, A. 2021, EU's Biggest Pension Fund to Dump \$17 Billion in Fossil Fuels, artikel op: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-10-26/fossil-fuel-divestment-supported-by-investors-with-39-trillion?leadSource=verify%20wall>
- Pascual, C., en J. Elkind, eds., 2010, Energy Security: Economics, Politics, Strategies, and Implications. Brookings Institution, Washington DC
- Ridley, M., 2020, How Innovation Works: And Why It Flourishes in Freedom, HaperCollins Publishers, New York
- Simon, E. 2020, Norwegian pension fund excludes oil and mining giants, artikel op: <https://corporate-adviser.com/norwegian-pension-fund-excludes-oil-and-mining-giants/>
- Slooten, D. van, 2015, LNG: een investering in Liquid of liquiditeit? In: Het profijt van duurzaamheid. Een zakelijke benadering. Wolters Kluwer, Deventer
- Visscher, M., 2019, Introductie op de energietransitie, in: Beleggen in de energietransitie door pensioenfondsen en verzekeraars" IVP memoreeks deel 2, Wolters Kluwer, Deventer
- Webb, M., 2022, Are defence stocks now ESG?, Financial Times, artikel op: <https://www.ft.com/content/9073a69f-bc90-4944-b9d9-d2a0a2ff1f15>
- Yergin, D., 2011, The Quest. Energy, Security and the remaking of the Modern World, Allen Lane

Noten

- 1 Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Europese Raad, de Raad, de Europese Centrale Bank, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's Actieplan: duurzame groei financieren, COM/2018/097 final
- 2 Verordening (EU) 2019/2088 van het Europees Parlement en de Raad van 27 november 2019 betreffende informatievervalsing over duurzaamheid in de financiële dienstensector (Voor de EER relevante tekst), Document 32019R2088
- 3 Overeenkomst van Parijs, VN-akkoord over klimaatverandering, 2015, rapport op: <https://eur-lex.europa.eu/content/paris-agreement/paris-agreement.html?locale=nl>
- 4 Sustainable Development Goals: Werelddoelen voor duurzame ontwikkeling, te lezen op: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ontwikkelingssamenwerking/internationale-afspraken-ontwikkelingssamenwerking/global-goals-werelddoelen-voor-duurzame-ontwikkeling>
- 5 Delivering The European Green Deal, te lezen op: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en#documents